

KUNST

BRIEVEN VAN GUSTAV MAHLER

Een nieuw boek over Mahler. - Brieven en hun waarde als studiemateriaal. - Onbeschroomde volledigheid. Mahlers ervaringen en indrukken van Nederland.

ZIJN OORDEEL OVER BRAHMS EN RICHARD STRAUSS

TWINTIG jaren zijn welhaast voorbijgegaan sinds prof. dr. Willem Mengelberg zijn vijftienvijftigjarig jubileum als dirigent van het Concertgebouw-Orkest vierde met het imposante internationale Mahlerfeest te Amsterdam, dat tevens een hoogtepunt betekende van de zeer intensieve Mahlercultus in Nederland. Gedurende die twintig jaar is er weer veel gebeurd, dat de muziek en hare beoefening niet ongemoeid heeft gelaten; een nieuwe generatie is inmiddels opgegroeid met eigen idealen en eigen inzichten. En ook Mahlers oeuvre heeft in ons concertrepertoire een andere plaats moeten innemen; de accenten zijn verlegd en daarbij valt op Mahler niet meer zoo overwegend de nadruk gelijk vroeger. Maar in elk geval behoort een deel van zijn werk nog altijd tot het standaardrepertoire; nog altijd is er een zeker contact tusschen zijn kunst en ons publiek. En dan leven in velen nog de herinneringen aan een inderdaad gedenkwaardige periode van ons muziekleven, waarmee Mahler ten nauwste is verbonden; Mahlers persoonlijkheid als componist en als dirigent.

Een met ander lijkt wel voldoende om met zekerheid te kunnen aannemen, dat een thans zoo juist verschenen werk over Mahler bijzondere belangstelling zal trekken. Te meer, omdat het geschreven is door iemand, wier leven met den componist en dirigent inniger verbonden is geweest dan dat van eenig ander, en wel zijn echtgenoot Alma Maria Werfel-Mahler, gelijk zij zich noemt - haar meisjesnaam luidt eigenlijk Schind[er]: inmiddels is zij hertrouwd met den schrijver Franz Werfel - heeft een boek geschreven: „Gustav Mahler Erinnerungen und Briefe” *), dat uit twee afdeelingen bestaat: in de eerste afdeeling verhaalt zij uitvoerig van Mahlers leven, de tweede omvat brieven van den meester en dan grootendeels de brieven, welke hij tot haar heeft gericht. Over het eerste deel, de „Erinnerungen” zullen wij ter anderer plaatse [in het *ALGEMEEN HANDELSBLAD* van 31 maart 1940] nog nader schrijven, hier moge uitsluitend iets over de brieven medegedeeld worden.

OVER het algemeen leveren de brieven van grote figuren belangrijk materiaal voor de vorming van het inzicht in hun persoonlijkheid, hun karakter en hun werk; ook voor de historiografie kunnen brieven zeer gewichtige gegevens verschaffen. Wat is tenslotte authentieker dan [een] eigenhandige brief? En toch moet men met dit schijnbaar zoo kostelijk materiaal omgaan; toch vereischt het veel inzicht, uiterste nauwgezetheid en omvangrijke kennis, om persoonlijke correspondentie tot iets te verwerken, dat bruikbaar en

absoluut betrouwbaar is. Omdat de mentaliteit van den schrijver en de omstandigheden, waaronder hij zijn brieven heeft opgesteld, zulke gewichtige factoren zijn. Omdat bepaalde stemmingen, waarvan buitenstaanders oorzaak en werking moeilijk kunnen beoordeelen[,] grooten invloed kunnen uitoefenen zelfs op objectieve waarneming en formulering. Er zijn voortreffelijke en onbeholpen correspondenten. Er zijn nuchterlingen en fantasten onder. Niemand zal bijvoorbeeld de „Mémoires” van Berlioz naar den letter gelooven, niemand zal alles hetgeen in de brieven van Wagner staat zonder behoorlijke contrôle als iets historisch onomstootelijks kunnen aanvaarden. En toch behoeft men de schrijvers in kwestie niet als opzettelijke waarheidsverdraaiers te beschouwen. Zoo zou er over het gebruik van brieven als historisch materiaal nog veel meer op te merken zijn. Dit staat vast: het is een moeilijke kunst op zichzelf, om brieven als studiebron te gebruiken.

DIT zal men ook in aanmerking moeten nemen, wanneer men bij de lectuur van deze thans gepubliceerde brieven denkt aan de biografieën van Specht, Adler en Stefan, alsmede aan de in 1924 verschenen uitgave van Mahlers brieven - ook door zijn vrouw verzameld - en daarbij op allerlei controversen stuit. En vooral met den bijzonderen aard van de thans gepubliceerde brieven rekening moeten houden. In hoeverre deze verzameling volledig is, kunnen wij niet beoordeelen; mevrouw Werfel laat zich hierover niet uit en de gapingen zijn gereedelijk te verklaren uit het feit, dat de brieven uitsluitend werden geschreven in perioden, wanneer Mahler op concertreis was of andere omstandigheden hem dwongen tot correspondentie zijn toevlucht te nemen. Overigens mag men wel veronderstellen, dat de verzameling tamelijk volledig is; men kan dit afleiden uit de buitengewone openhartigheid, uit het volstrekt gemis van eenigen schroom, waarmee Alma Maria de intiemste uitlatingen van den echtgenoot aan zijn echtgenote aan de openbaarheid prijsgeeft. Een onbeschroomdheid, die trouwens ook de „Erinnerungen” van het eerste deel kenmerkt en die men, al naar persoonlijk inzicht, verschillend kan apprecieeren. Ongetwijfeld is er onder bepaalde omstandigheden voor een volledige correspondentie-uitgave veel, zoo niet alles te zeggen: een „Auswahl” geeft doorgaans een verkeerd beeld, omdat daarbij ook de subjectieve opvatting van den samensteller in het geding komt; als bron voor studie is zoo'n bewerkte verzameling een vertroebelde bron. Zoo heeft, wat bijvoorbeeld Mozart betreft, alleen de door Schiedermaier verzorgde volledige brievenuitgave werkelijke beteekenis. Maar of nu reeds voor een dergelijke uitgave ten aanzien van Mahler de tijd is gekomen, achten wij zeer twijfelachtig en de lectuur van Mahlers huwelijksbrieven is er niet naar om dien twijfel te verzwakken.

MET dit al valt er wel een en ander uit deze verzameling op te diepen, dat den lezer, die op nog iets anders uit is dan op liefdesbetuigingen, interesseert. Zoo zal de Nederlandsche concertbezoeker met bijzondere belangstelling kennis nemen van de indrukken, die Mahler tijdens zijn herhaalde verblijven in Nederland heeft opgedaan en aan zijn vrouw spontaan mededeelt; over het algemeen leert men dat Mahler met zijn impulsieve natuur een verwoed correspondent is. Zijn eerste berichten uit Nederland in deze brievenpublicatie dateeren van October 1904, toen hij in het Concertgebouw optrad als dirigent-vertolker van zijn eigen werk; met dit tijdstip begint eigenlijk ook de door prof. dr. Willem Mengelberg zoo fanatiek hoog opgevoerde Nederlandsche Mahlercultus. Aan het station te Amsterdam wacht hem „Ehepaar Mengelberg” op, dat hem terstond als logé meetroont. En Mahler is verrukt over de ontvangst; hij zwerft met zijn gastheer langs de Amsterdamsche grachten en door de Amsterdamsche straten, waarbij veel hem aan Hamburg doet denken, „nur dass es

dort viel grossartiger, freier ist". Berlage's Beurs maakt op hem een „imposanten" indruk. Maar bijzonder enthousiast is hij over een uitstapje naar Zaandam, „wo er]es herrlich ist[!]". De Nederlandsche landschapsatmosfeer pakt hem.

“ Man begreift, dass in diesem Lande die Maler zu Hause sind! Die farbigen Häuser, Wiesen, Kühe, Windmühlen, Wasser, wohin man schaut, die fliegenden und schwimmenden Möwen - die Schiffe und Wälder voller Masten - und diese wunderbar verschwimmende Beleuchtung von alledem. Man könnte wochenlang hier herumbummeln". En het weiland heeft ook zijn hart gestolen: „Die holländische Weide - weit und breit von entzückenden (gepflasterten und bepflanzten) Wegen durchzogen und diese langen, beinahe schnurgeraden im Lichte silberglänzenden Kanäle welche von allen Seiten ankommen, diese grünen Häuschen, darüber dieser graublau Wolkenhimmel mit unzähligen Vogelschwärmen!"

Niet minder enthousiast is hij inmiddels over zijn artistieke ervaringen. Het orkest is „herrlich": veel beter dan dat te Crefeld (waar hij juist te voren had gedirigeerd); de violen „ebenso schön wie in Wien". Ook het koor verwerft zijn volle tevredenheid. Maar vooral imponeert hem de toewijding, die men aan zijn muziek schenkt en de geestdrift, waarmee deze wordt ontvangen. „Nach dem Schlussakkord" (van de Derde Symphonie) „ein Jubel, der etwas imponirendes hatte. Alle sagen mir, dass seit Menschengedenken so was nicht da war. Den Strauss, der hier sehr en vogue ist, habe ich um Ellenlänge geschlagen". En verder is hij ook vol van Mengelbergs experiment zijn Vierde Symphonie op een avond twee maal te laten uitvoeren. Het resultaat verraste hem („Das war ein erstaunlicher Abend ... das Orchester hat sie (de zangeres [Alida Oldenboom-Lutkeman] in de finale) begleitet wie Sonnenstrahlen. Es war ein Bild auf Goldgrund"). En hij voegt er aan toe: „Ich glaube nun wirklich, dass ich in Amsterdam jene Musikalische Heimat finde, die ich mir in diesem vertrottelten Köln erhofft habe."

In Maart 1906 is Mahler weer in Nederland en weer gevoelt hij zich hier thuis „Holland gefällt mir wieder rasend. Vor Allem wolt[h]uend und charakteristisch ist der Zug der Reinlichkeit in allen Dingen. Die Küche, die blankt, ist nur ein Symbol für alles andere. Wenn man hier eine Mahlzeit genommen hat, denkt man mit Schaudern an die Schweineställe von]da draussen." Verder steekt hij de loftrompet over het „prachtvolle" orkest, dat een uitvoering gaf „wie sie in Wien nicht besser war"; over het koor: „sehr fein studirt und wolgeschult", over Mengelberg: „ein famoser Kerl[!]. Der Einzige, dem ich mit voller Beruhigung ein Werk von mir anvertrauen möchte over het publiek en over de pers. En het belangrijkste dunkt hem dat Mengelberg hem „ständig am Repertoire hält." Ook met Diepenbrock heeft hij vriendschap gesloten; reeds in een brief van 1904 signaleert hij hem als een "sehr interessanten holländischen Musiker, namens Diepenbrock, der sehr eigenartige Kirchenmusik schreibt", noemt hij hem een „prachtvoller Kerl".

Van een daarop volgend optreden van Mahler in Nederland blijkt in 1908 sprake te zijn geweest. Dat verneemt men uit een in deze verzameling opgenomen brief van prof. dr. Mengelberg aan den meester, waarin Mahler een aanbieding krijgt voor het leiden van concerten te Amsterdam en 's-Gravenhage in Januari; ook zou Mahler een Diligentia-concert (met het Residentie-Orkest) dirigeren. Daarvan is intusschen niets gekomen: eerst in October 1909 kwam Mahler hier, in hoofdzaak voor de introductie van zijn Zevende Symphonie. En daarover vindt men slechts twee brieven, die vreemd genoeg, het jaartal 1908 dragen. Dit moet stellig een vergissing zijn, òf van Mahler, òf van zijn vrouw. Want in

Januari 1908 vertoefde de meester in New York en voorts blijkt uit den samenhang van den inhoud der brieven met hetgeen Alma Maria in haar „Erinnerungen” vertelt, dat deze brieven over het optreden in 1909 handelden. Zij zijn, in tegenstelling met die uit 1904, vrij lakoniek; Alma Maria stond trouwens op het punt van Weenen naar Parijs te vertrekken, waarheen ook Mahler zou gaan, om van daar uit de reis naar New York te ondernemen. Toch heeft hij tijd over de uitnemende orkestprestaties te berichten en den lof te verkondigen over de hartelijkheid van de „Mengelbergs” die zoo gastvrij zijn „wie es nur Holländer sein können”. En ook Diepenbrock (nu heet hij „Diepenbrook”) wordt weer even vermeld als „ein tiefer und treuer Mensch”. Hiermee eindigen Mahlers berichten uit Nederland, dat hij trouwens in 1909 voor de laatste maal zou bezocht hebben.

Hier en daar laat Mahler zich over de groote componisten van zijn tijd uit. Het spreekt van zelf, dat men veel hiervan cum grano salis [met een korreltje zout] moet nemen; men kan het niet al te zwaar opvatten, dat hij Brahms en Bruckner in één adem tot de „[Sonderbare] Mittelmass-Menschen.” rekent. Ofschoon dan Brahms niet tot zijn stellige symphathieën scheen te behooren: „ein winziges Männchen ist es schon mit einer etwas schmalen Brust”, luidt zijn niet malsch oordeel: „Herrgott, wenn einen daneben so ein Sturmwind aus der Lunge Richard Wagners angeweht hat! Wie muss der Brahms mit seiner Armut haushalten, um auszukommen! Womit ich ihm aber nicht etwas nahe treten will. Womit es aber da am meisten hapert, darüber wirst Du staunen, wenn ich Dir es sage - das sind seine sogenannten „Durchführungen”! Mit seinen oft schönen Themen weiss er in den seltensten Fällen etwas anzufangen. Das haben überhaupt nur Beethoven und Wager gekonnt.” Deze twee gelden voor hem als de grootsten: „Es giebt nur den Beethoven und Richard [Wagner] - und sonst Nichts!”. Interessant is zijn kijk op Richard Strauss over wien hij met zijn vrouw nog al van meening scheen te verschillen. Het uitvoerigst laat hij zich uit over „Salome” naar zijn oordeel „ein ganz geniales, sehr starkes Werk, das entschieden zu dem Bedeutendsten gehört, was unsere Zeit hervor[ge]bracht! Es arbeitet und lebt da unter einer Menge Schutt ein Vulcan, ein unterirdisches Feuer - nicht ein blosses Feuerwerk. Maar van het principieel verschil tusschen hem en Strauss was hij zich wel bewust en hij formuleert dat ergens zoo dat bij hem alles van het metaphysische, bij Strauss alles van het „aardsche” uitgaat.

ZOO zou er nog veel meer uit deze brieven zijn aan te halen. In het bijzonder ook, wat den mensch Mahler typeert, den rusteloozen zoeker, vol controversen, wonderlijk mengsel van aantrekkende en afstootende eigenschappen. Voortdurend boeiend is deze brievenlectuur niet. Afgezien van allerlei details zonder eenige waarde behalve dan voor de rechtstreeks betreffenden zijn er ook vele passages, waarvan alleen de intiem-ingewijde den zin kan begrijpen. Maar de geduldige lezer kan daartusschen wel een en ander vinden wat algemeene waarde heeft en een dieperen kijk geeft op Mahlers gecompliceerde persoonlijkheid en gespleten innerlijk Die men ook uit zijn muziek heeft leeren kennen.

H.[erman] R.[utters]

*) Uitg[everij] Allert de Lange, Amsterdam.